

УДК 330.341.4:338.43

Шубравська О.В., д-р екон. наук, професор
завідувач відділу Інституту економіки та прогнозування НАН України

СТРУКТУРНА КОРЕКЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ЧИННИК ЙОГО ЕФЕКТИВНОГО ЗРОСТАННЯ

Оцінено масштаби наявних фінансових, матеріально-технічних ресурсів сільгоспвиробництва, стан його екологічної складової та соціальної сфери села з позиції їхньої достатності для забезпечення ефективного зростання галузі. На основі аналізу сучасної структури сільгоспвиробництва України виділено ряд напрямів, найбільш актуальних з огляду на необхідність стимулювання там структурно-трансформаційних процесів. Розроблено пропозиції щодо прискорення реалізації структурних трансформацій у галузі та запропоновано показники оцінювання отриманих результатів за виділеними напрямками.

К л ю ч о в і с л о в а : сільськогосподарське виробництво, структурні зміни, ефективне зростання.

J E L : Q1

Необхідність здійснення структурних реформ у національній економіці особливо актуалізується у періоди її стійкого падіння, нарощування кризових явищ, подолання яких у т.ч. залежить від напрямів і масштабів змін галузевої структури. Очевидно, що реформування економіки зумовлює певні зрушення і в решті сфер суспільного життя, зокрема соціальній та екологічній.

Суб'єктом структурного реформування виступає держава, що покликана встановити пріоритети і вибрати механізми реформ, результатом реалізації яких має стати досягнення стратегічної мети й супутніх їй середньострокових підцілей економічного розвитку. Основоположною метою зазвичай обирається забезпечення стійкого соціально-економічного зростання, якому передують економічна стабілізація. Відповідно до цього оцінюється результативність структурного реформування економіки – за припливом прямих іноземних інвестицій, створенням нових високопродуктивних робочих місць, зниженням інфляції, підвищенням рівня життя населення, розвитком національної інноваційної системи і т. ін.

Сільське господарство України – галузь доволі унікальна. В умовах сучасної глибокої економічної кризи вітчизняної соціально-економічної системи вона спромагається зберігати високі темпи зростання або (як у 2015 р.) принаймні демонструвати нижчі порівняно з іншими галузями рівні падіння виробництва. І все це – на тлі існування достатньо серйозних і давніх проблем у сфері свого фінансового і матеріально-технічного забезпечення. Загальновідомо, що реформи, які проводилися у галузі протягом періоду державної незалежності, не дали очікуваних позитивних результатів [1]. Це ще більш прикро у зв'язку з тим, що величезний потенціал вітчизняного сільськогосподарського виробництва не є безмежним й особливо останніми роками демонструє ознаки вичерпування. Дедалі очевиднішим стає те, що період, коли реформи можна було б здійснювати з найменшими негативними наслідками для аграріїв і країни в цілому, підходить до завершення. Проблеми галузі накопичуються, а їх ефективні вирішення – переважно відсутні. Усе це не залишає державі права на подальше зволікання й помилковість курсу в процесі структурного реформування галузі.

Кінцевою метою здійснення структурної корекції у сільському господарстві України (як і аграрної політики загалом) має бути забезпечення продовольчої безпеки і незалежності держави, а також повномасштабна реалізація експортного агропродовольчого потенціалу в умовах підвищення ресурсної ефективності виробництва і зниження рівня навантаження на природні ресурси, які використовуються галуззю. Поза сумнівами, все це позитивно позначиться і на загальному стані та перспективах подальшого розвитку як національної економіки, так і соціальної й екологічної сфер в Україні.

Як уже зазначалося, в складних умовах нинішньої кризи сільське господарство порівняно з іншими галузями національного господарського комплексу виглядає достатньо непогано: демонструє стабільно високі темпи зростання (7,5% у середньому за 2011–2014 рр.¹), підтримуючи цим вітчизняну економіку (12% ВДВ у 2014 р.) і стабілізуючи стан платіжного балансу країни (31% експортних надходжень у 2014 р. і 35% за 7 місяців 2015 р.). Високою була й рентабельність виробництва продукції: у 2006–2014 рр. вона в середньому сягнула майже 17%. Показово, що рівень рентабельності операційної діяльності сільського господарства, мисливства і лісового господарства в зазначеному періоді у понад утричі перевершив загальноекономічне значення. Парадокс, що при цьому в 2011–2013 рр. відносно попереднього року нарошування капітальних інвестицій у галузі лише на 5–15% перевищувало середній по економіці рівень. Зате в 2014 р. скорочення інвестицій у галузі відбувалося в 1,7 раза повільніше, ніж в економіці.

Фінансовий стан сільгоспвиробників суттєво погіршився у 2013 р. через падіння цінової кон'юнктури аграрного ринку. Значно скоротилася прибутковість і знизилася рентабельність, зросла частка збиткових аграрних підприємств. У 2014 р. порівняно з попереднім періодом ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції помітно зросли (особливо відчутно – на зернові та зернобобові – на 39%, олійні культури – на 32%, ВРХ – на 29% [2]), однак в умовах посилення економічної кризи, що супроводжувалося зростанням цін придбання у галузі та падінням внутрішнього споживчого попиту на багато видів сільгосппродукції, фінансовий стан виробників суттєво не покращився. Аналогічну ситуацію ми спостерігали і в 2015 р. – поряд із триваючим зниженням світових продовольчих цін [3] і далі звужується внутрішній продовольчий ринок (унаслідок скорочення купівельної спроможності населення та зростання цін реалізації сільськогосподарської продукції²), а також збільшуються виробничі витрати аграріїв (як результат девальвації національної валюти). Тим самим формується замкнене коло, – з одного боку, сільгоспвиробники змушені підвищувати ціни реалізації продукції в умовах зростання вартості ресурсів галузі (особливо імпортованих), а з іншого – підвищення сільськогосподарських цін призводить до ще більшого скорочення місткості вітчизняного продовольчого ринку. Якщо стосовно переважно експортоорієнтованої продукції (зерно, олія) така ситуація не вельми впливає на розвиток відповідних виробництв, то для виробників продукції, розрахованої в основному на внутрішнє споживання (плодоовочевої, м'ясо-молочної), стан справ у ряді випадків близький до катастрофічного. А це вже може становити пряму загрозу національній продовольчій безпеці.

За відсутності можливостей адекватного підвищення цін реалізації сільськогосподарської продукції можна очікувати подальшого скорочення й інвестиційних ресурсів агровиробництва, рівень яких і так є одним з найнижчих у національній економіці. Інвестиції в основний капітал галузі протягом 1990–2000 рр. скоротилися 25-кратно і до

¹ Щоправда, за підсумками 2015 р. відбулося падіння сільгоспвиробництва, однак, воно було суттєво меншим, ніж у розрізі інших галузей національної економіки.

² Згідно з даними Держстату України середні ціни продажу сільгосппродукції в січні-серпні 2015 р. зросли на 56%, у т.ч. на рослинницьку продукцію – на 68%, а на тваринницьку продукцію – на 46%.

2014 р. сільське господарство відновило обсяги інвестування лише на 24% [4]. Крім того, незначною є й питома вага сільського господарства у структурі прямих іноземних інвестицій, що підтверджує скорочення потенціалу розвитку галузі та її невисокі позиції в макроекономічних пропорціях [5].

Фінансовий стан сільського господарства впливає і на його забезпеченість матеріально-технічними ресурсами. Так, фондоозброєність у галузі майже вдсятеро менша за середній рівень. За потужністю двигунів тракторів у розрахунку на 100 га ріллі і кількістю зернозбиральних комбайнів, які припадають на 1000 га посівної площі зернових, Україна поступається Німеччині всемеро, Франції – відповідно у понад уп'ятеро та вчетверо. Загалом же, за оцінками експертів, Україні не вистачає 25 тис. комбайнів. Нестача відповідної техніки призводить до значних втрат урожаїв, які останніми роками, за оцінками експертів, становлять 10–11%.

Вельми несприятливою є й екологічна складова аграрного виробництва. Так, територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (72%), що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі, а також розораністю сільгоспугідь (54%). Натомість у країнах Європи орні землі становлять 30–32% загальної площі сучасного, зокрема, у Франції та Німеччині рівень розораності земель становить 33%, в Іспанії – 30%, Нідерландах – 24%.

В Україні також спостерігається усталена тенденція погіршення якісного стану ґрунтів: їх підкислення, засолення, деструктуризації, дегуміфікації. Останньою вражено 43% загальної площі, а переущільненням ґрунтів – близько 39%.

Землеробство в Україні розміщується переважно на чорноземах та ґрунтах чорноземного типу (60% площі орних земель), а потенційна здатність українських земель до продовольчого забезпечення оцінюється у межах від 150 до 500 млн осіб [6]. Однак при цьому родючість ґрунту в Україні постійно знижується: щороку внаслідок водної та вітрової ерозії втрачається від 450 до 600 млн т родючого шару ґрунту, 30 млн га земель сільськогосподарського призначення визнано деградованими, а від 14 до 17 млн – ерозійно небезпечними [7].

Крім того, аграрне землекористування в Україні визнане екологічно незбалансованим. Прийнятним вважається, коли частка природних кормових угідь у структурі сільськогосподарських угідь становить від 30 до 50%. В Україні – це лише близько 19%, тоді як у країнах ЄС ця частка в середньому дорівнює 39% [6]. Пасовища ж в Україні становлять 9% території, тоді як у Європі – 23%.

Стан справ у сфері соціального розвитку в сільській місцевості також є далеким від задовільного. Рівень оплати праці в галузі майже в півтора рази нижчий за середній показник по національній економіці. Незадовільною є питома забезпеченість сільського населення об'єктами соціальної інфраструктури (і це вже не кажучи про якість послуг, які там надаються). Примітно також, що в сільській місцевості частка зайнятого населення, старшого за працездатний вік, у 1,6 рази, а питома вага найпростіших професій (які не вимагають спеціальної освіти) – майже вдвічі вища за середні значення в Україні, що свідчить про порівняно нижчий рівень людського капіталу на селі.

Таким чином, очевидно, що масштаби наявних фінансових, матеріально-технічних ресурсів сільгоспвиробництва, стан його екологічної складової та соціальної сфери села не можна визнати задовільними і достатніми для забезпечення ефективного зростання галузі, досягнення і підтримання якого засновані на знаннях та інноваціях. Виражається таке зростання у підвищенні внутрішньої і зовнішньої конкурентоспроможності національних товарів, освоєнні новітніх технологій, створенні нових виробництв тощо.

Усе зазначене дає підстави стверджувати, що сільгоспвиробництво потребує серйозних структурних змін, спроможних призупинити вичерпування потенціалу

ефективного зростання та забезпечити сталий розвиток галузі відповідно до загальноприйнятої у світі, зокрема стосовно сільського господарства і села, концепції сталості на основі інноваційності [8].

Оцінка сучасної структури сільгоспвиробництва України дозволяє виділити ряд напрямів, найбільш актуальних з позиції необхідності стимулювання там структурно-трансформаційних процесів, що сприятиме прискоренню реалізації зазначеної вище мети агропродовольчого розвитку. Це насамперед стосується власне виробництва, а також його ресурсного забезпечення, а саме – оптимізації співвідношень між: різними формами господарювання, тваринництвом і рослинництвом, посівами окремих сільгоспкультур, джерелами фінансових ресурсів сільськогосподарського виробництва, конвенційним та інноваційним виробництвом, імпортними і вітчизняними виробничими ресурсами.

Так, потребує розгляду питання співвідношення сприяння держави різним формам агрогосподарювання, а саме: *вирівнювання рівня доходів, ліквідації дискримінації малих виробників*, які об'єктивно є вразливішими в умовах розширення процесу глобалізації та розвитку євроінтеграційних тенденцій. Такі виробники, відповідальні за насичення як мінімум 15% [9] внутрішнього агропродовольчого ринку, не мають доступу ні до засобів держпідтримки, у т.ч. і субсидованих кредитних ресурсів, ані до об'єктів інфраструктури аграрного ринку, насамперед – сховищ для протистояння коливанням цінової кон'юнктури ринку. Це зумовлює неприпустимо низький рівень технічної оснащеності й соціальну деградацію більшості з них і вже у найближчому майбутньому позбавить їх перспектив повноцінного залучення до національної і світової агропродовольчої системи. Для внутрішнього продовольчого ринку країни така ситуація становить відчутну загрозу внаслідок тієї ролі, яку відіграють зазначені виробники на важливих сегментах ринку, передусім на плодовоовочевому (до 97% загальних обсягів виробництва) і молочному (до 78% загальних обсягів виробництва). Крім того, ці виробники через специфіку організації їх діяльності демонструють більшу стійкість у кризові періоди розвитку економіки, справляючи тим самим стимулюючий вплив на процес макроекономічної стабілізації, що є додатковою підставою для надання їм усебічної підтримки. Так, між 1990 р. та 1999 р. рівень падіння виробництва в господарствах населення становив лише 6%, тоді як у сільгосп підприємствах – 70%.

Уряд неодноразово декларував важливість урахування інтересів малих і середніх виробників у процесі реформування галузі. Однак реальної турботи держави такі виробники поки майже не відчули³. І тут важкий фінансовий стан країни не слугує виправданням, оскільки і в більш благополучні періоди держпідтримка до зазначеної групи аграріїв практично не доходила.

У нинішній складний для країни час активізується підтримка різних сфер життєдіяльності українського суспільства міжнародними структурами. Це стосується й сільськогосподарського виробництва. Така підтримка носить переважно точковий, суворо регламентований характер. Очевидно, що це – найдієвіший підхід, який дозволяє відстежити конкретного отримувача фінансування й напрям використання останнього.

Зважаючи на те, що основною проблемою українських аграріїв нині є незадовільне ресурсне забезпечення, в питанні надання допомоги сільгоспвиробникам з вико-

³ Йдеться переважно лише про "благі наміри" стосовно підтримки фермерів і господарств населення. Зокрема, Мінагропрод анонсував можливість створення спеціального агентства з підтримки фермерів і сільських громад за європейським прикладом. Водночас у 2015 р. з приблизно 26-мільйонного фінансування Державного фонду підтримки фермерських господарств майже 22 млн грн уже розподілено між фермерськими господарствами регіонів [10]. Проте згідно з даними Держстату за 2014 р. середній розмір фермерського господарства в Україні сягає 147 га, а виручка – 744 тис грн, тобто вочевидь лише частина таких виробників може бути віднесена до групи малих.

ристанням коштів бюджету (а також міжнародних фінансових донорів) насамперед варто організувати забезпечення аграріїв найважливішими матеріально-технічними ресурсами, а саме: елітним насінням, племінною худобою, пально-мастильними матеріалами, добривами. При цьому мову варто вести виключно про малих і середніх виробників (які не входять до складу вертикально інтегрованих структур), причому із суворим дотриманням принципу адресності.

Крім цього, необхідно також переорієнтувати діяльність регіональних сільсько-господарських дорадчих служб на надання ними персоніфікованої допомоги зазначеним виробникам у сфері інформаційного забезпечення та юридичного супроводу їх діяльності (особливо це стосується популяризації новітніх агротехнологій і правових умов господарювання).

Отже, для посилення підтримки малих виробників насамперед необхідно:

- узаконити статус сімейних форм аграрного господарювання для отримання такими виробниками можливості претендувати на кошти держпідтримки, у т.ч. для забезпечення субсидованими кредитами й агрострахуванням, а також розвитку процесу самокредитування;
- активізувати за рахунок фінансового стимулювання⁴ процес об'єднання у різних формах малих агровиробників з метою покращення їх фінансового стану, підвищення якості виробленої ними продукції та розширення можливостей впровадження агроновацій;
- до введення в Україні повноцінного ринку землі законодавчо забезпечити право пріоритетної купівлі земельних ділянок для сільськогосподарського виробництва тим, хто живе та працює на землі;
- запровадити спеціальні програми підтримки малих виробників, зокрема, у сфері органічного виробництва, консервації виснажених земель, еколого-орієнтованого тваринництва, несільськогосподарської зайнятості, надання освітніх послуг молоді тощо.

У контексті оптимізації співвідношення між рослинництвом і тваринництвом в Україні необхідно *забезпечити прискорений розвиток тваринництва і стабілізацію його частки в галузевій структурі сільгоспвиробництва.*

Тваринництво і, насамперед, скотарство потребують особливої уваги держави. Основні причини цього – необхідність покращення структури ґрунтів (унаслідок збільшення обсягів внесення під сільгоспкультури органічних добрив) і раціону харчування громадян країни (в якому частка тваринних білків нині на 15% нижча за рівень 1990 р. і на 36% – за рівень США), зменшення імпоротної залежності у розрізі м'ясної продукції, розширення відповідного експортного потенціалу. Відходи тваринництва – це також надійне джерело сировини для біоенергетичного виробництва і підвищення рівня енергозбереження в галузі та країні. Однак частка тваринництва у валовій продукції вітчизняного сільського господарства за роки незалежності постійно знижується – з 49% у 1990 р. до 29%⁵ у 2014 р.

Саме тому в процесі здійснення структурної трансформації агрогосподарювання необхідно забезпечити пріоритетність розвитку тваринництва. Водночас не можна не відзначити, що в сучасних умовах затяжного падіння світових цін на молочну продукцію, невизначеності з її експортними поставками, зниження споживчого попиту на внутрішньому ринку нарощування відповідних вітчизняних виробництв має відбуватися винятково на інноваційній основі, досягатися за рахунок використання

⁴ Зокрема, через надання неприбутковим об'єднанням агровиробників: часткової або повної оплати будівництва ними виробничих, у т.ч. переробних, підприємств та інфраструктурних об'єктів, певних преференцій у процесі проведення закупівель продовольства для державних потреб тощо з паралельним жорстким посиленням контролю за якістю агропродукції, що постачається на ринки одноосібними виробниками.

⁵ Без урахування тимчасово окупованих територій.

високопродуктивного поголів'я, його раціональної концентрації, застосування якісних кормів, комплексної переробки отриманої продукції та відходів. Це дозволить знизити собівартість виробництва, а також підвищити якість продукції (у т.ч. унаслідок застосування виробниками вищих стандартів і державою – жорсткіших санкцій за їх недотримання, активізації процесу проведення незалежних експертиз, антиреклами тощо). Крім того, слід відновити дію фінансових механізмів державної підтримки розвитку тваринництва, насамперед з урахуванням відзначеної вище необхідності забезпечення розвитку сімейного господарювання, стимулювати становлення й поширення ферм сімейного типу, відшкодовувати таким господарям вартість обладнання та будов, придбання елітних порід тварин і т. ін.

Державну підтримку розвитку великомасштабного скотарства обов'язково слід пов'язувати з необхідністю дотримання раціональної (у т.ч. екологічно виправданої) концентрації тварин. У країнах ЄС на 1 га ріллі припадає приблизно 1 голова ВРХ. Примітно, що в Україні близьке значення цього показника спостерігалось в 1990 р., а нині воно не досягає й 0,14.

Прості розрахунки показують, що за дотримання європейського нормативу та підвищення надойв молока до рівня, наприклад, Канади (як держави з подібними до українських природно-кліматичними умовами) внутрішнє виробництво молока може зрости в понад учетверо. Це вимагає чіткого визначення джерел збуту такої продукції. Внутрішній продовольчий ринок недонасичений м'ясо-молочною продукцією відповідно до раціональних норм споживання приблизно на 30–40% (за адекватної продовольчої платоспроможності населення країни), а розширення експорту нині стримується невисокою якістю і чималою собівартістю виробництва. Таким чином, основні напрями стимулювання розвитку тваринництва поряд із підтримкою сімейних ферм повинні включати формування нормативно-правового забезпечення підвищення якості м'ясо-молочної продукції, а також сприяння розширенню її експорту.

Варто відзначити, що уряд досить активно працює над приведенням вітчизняного законодавства у сферах сільського господарства і харчової безпеки у відповідність з вимогами ЄС. Зокрема, розроблено і в 2014 р. ВРУ ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів", більшість положень якого вже набрало чинності з 20 вересня 2015 р. Тим самим в Україні впроваджується європейська модель забезпечення безпечності та якості харчової продукції згідно з принципом "від лану до столу" та процедурами НАССР. Відсутність такого підходу була однією з головних претензій ЄС до вітчизняної продукції на її шляху до європейського ринку. Безперечним позитивом є те, що цим законом суттєво зменшено кількість адміністративних процедур, масштаби державного контролю, відмінено відсутні в ЄС дозвільні процедури, натомість встановлено деталізовані вимоги до здійснення державного контролю харчової продукції (включно з імпортною) на внутрішньому ринку відповідно до європейської практики.

Крім того, за даними Мінекономрозвитку, станом на середину вересня 2015 р. Україна прийняла 70% технічних регламентів Євросоюзу, що теж сприятиме розвитку вітчизняного експорту та посилить контроль за безпечністю спожитого громадянами продовольства.

Посприяти розширенню вітчизняного експорту (в т.ч. й м'ясо-молочної продукції) має й Експортно-кредитне агентство, створення якого було анонсоване тим же міністерством, і робота якого має розпочатися у 2016 р.

Загалом же, за різними оцінками, для приведення агросектора до норм ЄС Україні необхідно залучити інвестиції у розмірі від 50 до 80 млрд дол. США. Зокрема, за даними Мінагропроду, на розвиток інфраструктури, глибокої перероб-

ки, селекції і біотехнологій, відновлення іригації у південних областях необхідно 25 млрд дол. США.

Розвиток тваринництва потягне за собою й необхідність коригування структури сільгоспземель і посівів сільськогосподарських культур, де частки природних кормових угідь і кормових культур, як зазначалося вище, нині є вкрай низькими. Тут варто оцінити можливі наслідки для вітчизняного продовольчого ринку й експорту від таких структурних зрушень.

За нашими приблизними розрахунками, слідування екологічним стандартам і нормам країн ЄС спонукатиме Україну до мінімум 5–7 кратного нарощування поголів'я ВРХ і здійснення адекватних цьому змін у структурі сільгоспземель, у т.ч. ріллі, на користь збільшення площ під кормовими культурами і пасовищами. В свою чергу, це потребуватиме принаймні середньострокового застосування компенсаційних механізмів стосовно сільгоспвиробників з метою збереження середнього рівня їхніх доходів.

Зазначене коригування структури сільгоспземель у короткостроковій перспективі очевидно знизить обсяги експортних надходжень (насамперед від зернових і насіння соняшнику), які надалі можуть бути компенсовані за рахунок розширення вивозу м'ясо-молочної продукції. На внутрішньому ж ринку можна очікувати певного ускладнення ситуації лише в сегменті овочів. Знівелювати ризик зменшення обсягів виробництва через зміни у структурі сільгоспземель можна за рахунок збільшення урожайності сільгоспкультур унаслідок використання інноваційних технологій їх вирощування, у т.ч. з використанням якіснішого насіннєвого матеріалу (що, за оцінками профільного міністерства, може забезпечити щонайменше 15–20% приріст валової продукції), систем зрошення тощо.

У цьому контексті варто також зазначити, що коригування потребує не лише структура ріллі (в напрямі збільшення в цілому частки кормових культур), збільшення вимагає й питома вага культур української селекції (як найбільш пристосованих до вітчизняних природно-кліматичних умов), а також культур, що демонструють високий ступінь адаптації до дедалі відчутніших проявів зміни клімату. Серед останніх культур агрономи називають насамперед сорго і просо (які є особливо актуальними для умов Південного Степу). Проте їх широке впровадження у виробництво стримує низький розвиток комерційної інфраструктури та небажання зернотрейдерів займатися експортом зерна цих культур [11]. Зазначене стосується й посівів бобових богарних культур, зокрема нуту, які здатні підтримувати природну родючість ґрунту, але нині не набули належного поширення через складність формування комерційних партій насіння цієї культури, насамперед для його експортної реалізації.

Окрему увагу варто приділити необхідності відновлення в Україні виробництва твердої пшениці, вітчизняна селекція якої має давню історію і нині також представлена значною кількістю високопродуктивних сортів. Ця культура має практично необмежений експортний потенціал, а крім того, є сировиною для виробництва високоякісного борошна, затребуваного як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Зміни в структурі сільгоспвиробництва мають супроводжуватися відповідними зрушеннями у сфері інфраструктури аграрного ринку.

Ефективної трансформації потребує й ресурсне забезпечення сільгоспвиробництва, зокрема, у напрямі підвищення доступності для аграріїв кредитних ресурсів, посилення ролі інновацій, зменшення імпортової ресурсної залежності.

Як зазначалося, одним із найважливіших напрямів покращення забезпечення малих виробників фінансовими ресурсами є отримання ними доступу до кредитних ресурсів. У цьому контексті потрібно вести мову про збільшення частки кредитних ресурсів у структурі фінансового забезпечення агровиробників, що у т.ч. дозволить їм отримати/розширити доступ до інноваційних ресурсів агровиробництва.

Нині вартість кредитів в Україні може сягати 30% річних, причому зі строком погашення, як правило, до 1–2 років⁶ (навіть для агрохолдингів, не кажучи вже про дрібніші господарства). До того ж, на думку спеціалістів галузі, господарства, в обробітку яких перебуває менше 500 гектарів, комерційні банки сьогодні взагалі не розглядають як потенційних клієнтів, що зайвий раз підтверджує недоступність таких фінансових ресурсів для великого прошарку українських сільгоспвиробників, а саме – господарств населення. У ЄС же фермер кредитується зазвичай на 5–7 років під 3–5% річних [12].

Очевидно, що лише зовсім невелика частина вітчизняних агровиробників має можливість залучати кредити, тим більше в умовах практично повного скорочення бюджетного фінансування галузі, у т.ч. і призначеного на часткову компенсацію відсоткової ставки. Водночас потреба аграріїв у кредитах зростає через подорожчання виробничих ресурсів і падіння світових цін на більшість видів агропродовольчої продукції. Так, за даними Мінагропроду, питомі витрати на проведення весняної посівної у 2015 р. зросли у розрахунку на 1 га посівів в 1,7 раза порівняно з 2014 р.

Доволі дієвим інструментом кредитування невеликих сільгоспвиробників визнаються аграрні розписки (кредитування під майбутній урожай), які вже почали використовуватися профільним міністерством⁷.

З огляду ж на світовий (та вітчизняний кінця ХІХ-го – початку ХХ ст.) досвід очевидно, що для малих агровиробників найкращою альтернативою банківському кредитуванню є отримання коштів через кредитні спілки (КС). Це неприбуткові організації, засновані на кооперативних засадах з метою задоволення потреб їхніх членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів КС [13].

Нині, за інформацією Нацкомфінпослуг, на кредитні спілки в Україні припадає лише 10% кредитного ринку (причому це не лише агрокредитування) [14].

Особливі перспективи перед кредитними спілками відкриваються за розвитку сімейного фермерства, яке може сформувати потужну клієнтську базу КС. Поки що ж визнається, що кредитні спілки не мають достатньо фінансового ресурсу для повного забезпечення фінансових потреб малих та середніх сільгоспвиробників, тому подальший розвиток такого кредитування вбачається у консолідації ресурсів КС і оновленні законодавства щодо кредитних спілок, його гармонізації зі стандартами ЄС (зокрема, ухваленні закону про кредитні спілки та пов'язаних з ним нормативних актів). Це створить реальне підґрунтя для розширення джерел фінансування малих і середніх сільгоспвиробників та, як наслідок, – для пришвидшення їх розвитку, а також зростання їх частки на продовольчому ринку.

Покращення фінансового забезпечення аграріїв є однією з необхідних умов активізації впровадження ними інноваційних технологій. В Україні доволі високий рівень інноваційної активності демонструють в основному великі вертикально інтегровані структури, які мають доступ до елітного посадкового матеріалу, племінних тварин, новітніх взірців агротехніки, передових технологій виробництва. Інша справа, що для таких підприємств використання агроновацій відбувається в контексті нарощування за будь-яку ціну обсягів випуску (без урахування екологічних і соціальних наслідків звуження спеціалізації, підвищення концентрації виробництва тощо). Зважаючи на це, основними суб'єктами впровадження в життя принципів сталого економічного розвитку сільського господарства є малі та середні господарства.

⁶ За даними НБУ, станом на кінець серпня 2015 р. залишки коштів за кредитами, виданими нефінансовим корпораціям у сфері сільського, лісового та рибного господарства, становили майже 53 млрд грн (6,5% загального їх обсягу), з яких 42% – строком до 1 року.

⁷ Під проєкт аграрних розписок у Полтавській, Харківській, Черкаській і Вінницькій областях міністерством уже залучено 20 млн грн.

Саме тому настільки актуальним є освоєння такими господарствами новітніх досягнень аграрної науки, посилення ролі інноваційної складової у ресурсному забезпеченні їх виробництва.

Тому надзвичайно важливим при формуванні системи заходів підтримки галузі, поряд із зазначеним, є також сприяння впровадженню агроновацій малими і середніми сільгоспвиробниками з метою підвищення рівня їх техніко-технологічної оснащеності. Гостра потреба таких господарств в інноваційному оновленні зумовлює необхідність надання їм адресної цільової підтримки з метою забезпечення стійкої інтенсифікації виробництва та поліпшення матеріального стану. При цьому необхідно стимулювати процес об'єднання малих виробників у будь-яких формах, оскільки в такому випадку, зокрема, доступність для них агроновацій суттєво підвищується, а впровадження останніх – стає ефективнішим.

Для розвитку вітчизняної агроінноваційної системи мають бути збільшені державні інвестиції у сільськогосподарські НДДКР⁸ і у функціонування служб з розповсюдження знань та надання консультаційних послуг. Також необхідно змінити пріоритети роботи таких дорадчих служб – основну увагу доцільно зосередити на питаннях сталого, екологічнобезпечного та інноваційного сільськогосподарського розвитку, подоланні розриву в урожайності та продуктивності в господарствах різних типів.

Обов'язковими умовами успішної реалізації агроновацій є належний рівень їх сприйняття власниками (керівниками) господарств, стабільні макроекономічні умови, прозорий нормативно-правовий режим, забезпечення захисту прав власності, наявність і дієвість механізмів управління агрогосподарюванням в умовах ризиків, доступність ринкової інфраструктури.

Упровадження новацій малими сільгоспвиробниками має заохочуватися на різних рівнях. Зокрема, потенціал індивідуальних інновацій повинен розвиватися за допомогою інвестицій в освіту та професійну підготовку [15].

Стимулювання процесу інноваційної модернізації аграрної галузі позитивно позначиться на розвитку всього національного господарського комплексу, оскільки, крім нарощування обсягів сільгоспвиробництва ресурсоефективними й ресурсозберігаючими способами, зумовить адекватне зростання в суміжних з сільським господарством галузях, насамперед у сільгоспмашинобудуванні.

Принагідно варто зазначити, що сільгосптехніка в Україні – приблизно на 70% імпортного походження, причому, як правило, вона вже була в ужитку. Це зумовлює необхідність вирішення такої проблеми структурної трансформації ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва, як *зменшення його імпоротної залежності щодо основних видів матеріально-технічних ресурсів*, передусім зернозбиральних комбайнів, тракторів, насіння, засобів хімічного захисту рослин.

Ринок насіння в Україні теж уже досить тривалий час монополізований кількома відомими іноземними компаніями (Сингента, Байєр, Басф, Дюпон та ін.). Частка сортів рослин імпоротної селекції на вітчизняному ринку загалом оцінюється майже у 70%, зокрема, сояшнику – 65%, кукурудзи – 70, цукрового буряку – 90% [16].

Практично повністю імпортного походження і засоби захисту рослин (ЗЗР), оскільки їх власне виробництво визнане недоцільним через моральну і технічну відсталість обладнання. Загалом понад 50% українського ринку засобів захисту рослин належить тим самим Байєр, Басф та Сингента. До 20% ринку займають вітчизняні виробники, які фасують китайську сировину.

⁸ З даними ФАО, державні витрати на проведення НДДКР у сфері сільського господарства в Україні упродовж 2000–2008 рр. збільшилися у півтора рази, тоді як, скажімо, в РФ – у 2,3 рази, в Білорусі – у 2,4 рази. Загальні суспільні витрати на аграрні наукові дослідження відносно ВВП у 2008 р. у Норвегії становили 5,9%; Японії – 5,5; Данії – 5; Франції – 3,5%, натомість в Україні (того року, за нашими оцінками) – лише 0,04%.

Усе це свідчить про необхідність подолання нинішньої серйозної залежності вітчизняного сільгоспвиробництва від імпорту матеріально-технічних ресурсів, що в сучасних умовах призводить також до різкого подорожчання та зниження конкурентоспроможності агропродукції через знецінення вітчизняної грошової одиниці. У цьому зв'язку в Україні існує вагомий потенціал налагодження спільних з іноземними інвесторами високотехнологічних виробництв, насамперед брендової спецтехніки, яка надалі може бути й експортована, а також ЗЗР.

Стимулювання залучення іноземних виробників сільськогосподарської техніки до створення своїх філій на території країни-імпортера зазвичай відбувається шляхом строкового звільнення таких виробників від оподаткування, надання їм митних преференцій, часткової участі держави у фінансуванні проекту тощо. На зазначених закладах слід умотивувувати іноземні компанії і до відкриття в Україні своїх філій, насамперед зі збирання тракторів і зерно- та картоплезбиральних комбайнів, а також техніки для мінімального і нульового (волого- і структурозберігаючого) обробітку ґрунту. При цьому метою повинно стати забезпечення впродовж 3–4 років переходу до організації вітчизняного виробництва такої техніки [17].

Висновки

Оцінювати результати здійснення структурних реформ у галузі за зазначеними вище напрямками пропонується за динамікою таких показників:

- урожайність і продуктивність у господарствах населення; рівень доходів від виробничої діяльності сільських домогосподарств; частка господарств населення на продовольчому ринку країни;
- питома вага тваринництва у валовому випуску галузі; достатність і доступність споживання м'ясо-молочної продукції населенням країни; частка тваринницької продукції в агропродовольчому експорті держави;
- частки природних кормових угідь і кормових культур у структурі сільгоспземель і посівів сільськогосподарських культур;
- частка кредитів, отриманих дрібними фермерами і господарствами населення, у загальних обсягах виданих виробникам галузі кредитних ресурсів, загальні та питоми обсяги кредитування таких виробників у рамках кредитних спілок;
- частка господарств населення і малих фермерів, які використовують агроновації, у загальній кількості таких виробників;
- частки імпорту в ринкових обсягах тракторів, зерно- та картоплезбиральних комбайнів, ґрунтозберігаючої техніки, сортів рослин і порід тварин, ЗЗР.

Аналіз попередніх результатів, досягнутих на сучасному етапі процесу структурного реформування галузі, дозволяє оцінити їх на вельми скромному рівні, що, очевидно, не дає підстав розраховувати на швидку реалізацію головної мети здійснення структурної корекції сільського господарства – забезпечення його ефективного зростання на інноваційній основі.

Список використаних джерел

1. Саблук П.Т. Реформи в АПК: темпи незадовільні [Електронний ресурс] / П.Т.Саблук. – Доступний з : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/reformi-v-apk-tempi-nezadovilni/>
2. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2014 р. Статистичний бюлетень. – К. : Держстат України, 2015. – 108 с.
3. FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.fao.org/worldfood-situation/foodpricesindex/en/>

4. Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С. 9–10.
5. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В.Шубравська // Економіка АПК. – № 5. – 2015. – С. 2–11.
6. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/0623_dop-b3314.pdf
7. Король О. Огляд стану ґрунтів України та їх родючості [Електронний ресурс] / О.Король. – Доступний з : <http://infoindustria.com.ua/plodorodie-pochv-sevooboroty-struktura-zemelnyih-ugodiy/>
8. Agriculture development and food security. Report of the UN Secretary-General [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/62/PDF/N1047762.pdf?OpenElement>
9. Агротрансформаційний розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2014. – С. 93.
10. Минагропрод Украины намерен создать агентство для поддержки малых сельхозпроизводителей [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1049877>
11. Іващенко О. Про клімат і макарони / О.Іващенко // Джеркало тижня. – 2015. – 2 жовтня. – №№ 36–37.
12. О. Павленко: Дорожня карта реформ АПК [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://agroconf.org/content/o-pavlenko-dorozhnyaya-karta-reform-apk>
13. Закон України "Про кредитні спілки" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>
14. Назаренко М. Кредитні спілки: Чи є шанс на виживання аграріїв? [Електронний ресурс] / М.Назаренко. – Доступний з : <http://socportal.info/2015/04/21/kreditni-spilki-chi-ye-shans-na-vizhivannya-agrariyiv.html>
15. The State of Food and Agriculture. Innovation in family farming [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.fao.org/3/a-i4040e.pdf>
16. Импорты семян в Украину достиг 70% от общего количества посевного материала – эксперт [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://economics.unian.net/rus/news/155626-import-semyan-v-ukrainu-dostig-70-ot-obshchego-kolichestva-posevnogo-materiala-ekspert.html>
17. Молдаван Л.В. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації / Л.В.Молдаван, О.В.Шубравська // Економіка України. – № 4. – 2015. – С. 78–87.

Надійшла до редакції 29.10.2015 р.

*Шубравская Е.В., д-р экон. наук, профессор
заведующая отделом Института экономики и прогнозирования НАН Украины*

СТРУКТУРНАЯ КОРРЕКЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК ФАКТОР ЕГО ЭФФЕКТИВНОГО РОСТА

Дается оценка масштабов имеющихся финансовых, материально-технических ресурсов сельхозпроизводства, состояния его экологической составляющей и социальной сферы села с позиции их достаточности для обеспечения эффективного роста отрасли. На основе анализа современной структуры сельхозпроизводства Украины выделен ряд направлений, наиболее актуальных относительно необходимости стимулирования там структурно-трансформационных процессов. Разработаны предложения относительно ускорения реализации структурных трансформаций в отрасли и предложены показатели оценивания полученных результатов по выделенным направлениям.

Ключевые слова: сельское хозяйство, структурные изменения, эффективный рост

*Olena Shubravska, Doctor of Economics, Professor
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

STRUCTURAL CORRECTION OF THE AGRICULTURAL PRODUCTION AS A FACTOR OF ITS EFFECTIVE GROWTH

The volume of available financial, material and technical resources of Ukraine's agriculture, and condition of its environmental component cannot be considered as satisfactory and sufficient for the effective growth of agrarian sector. This makes it possible to confirm that agricultural production needs serious structural changes in accordance with concept of innovation based sustainability, which is generally accepted in the world, particularly as to agriculture and rural area.

Structural reforms in Ukrainian agriculture should be provided first of all in the following directions: leveling the income level, overcoming the discrimination of small farmers; ensuring the accelerated development of livestock production and stabilization of its rate in the sectoral structure of agriculture; adjusting the structure of farmland and crops plantations in order to increase the share of natural rangeland and feed crops; raising the share of credit resources in the structure of financial provision for the agriculture; and decreasing the share of imports in the structure of agricultural resources.

For each of those directions, mechanisms for the acceleration of structural transformations are proposed. It is suggested to estimate the effectiveness of this process according to the dynamic of the corresponding indexes.

Keywords: *agricultural production, structural changes, effective growth*

References

1. Sabluk, P.T. Reforms in AIC: efforts rating is unsatisfactory. Retrieved from <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/reformi-v-apk-tempi-nezadovolni/> [in Ukrainian].
2. Realization of products by agricultural enterprises in 2014 year. Statistical bulletin (2015). Kyiv: State Statistic Service of Ukraine [in Ukrainian].
3. FAO Food Price Index. Retrieved from <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> [in English].
4. Paskhaver, B.I. (2015). Agro sphere: tendencies and prospects of development. *Economy of AIC (Agrarian and Industrial Complex)*, 9, 9–10 [in Ukrainian].
5. Shubravska, O.V. (2015) Agricultural development of Ukraine: growth factors. *Economy of AIC*, 5, 2–11 [in Ukrainian].
6. Agricultural development as the precondition for food security supporting. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/0623_dop-b3314.pdf [in Ukrainian].
7. Korol, O. Ukrainian soil and its fertility survey. Retrieved from <http://infoindustria.com.ua/plodorodie-pochv-sevooboroty-struktura-zemelnyih-ugodiy/> [in Ukrainian].
8. Agriculture development and food security. Report of the UN Secretary-General. Retrieved from <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/62/PDF/N1047762.pdf?OpenElement> [in English].
9. Agro food development of Ukraine within a context of ensure the food security (2014). Kyiv: Institute for Economics and Forecasting NAS of Ukraine [in Ukrainian].
10. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine proposed to create the agency for small agricultural producers supporting. Retrieved from <http://www.apk-inform.com/ru/news/1049877> [in Russian].
11. Ivashchenko, O. (2015) About climate and spaghetti. *Mirror of Week*, October, 2, 36–37 [in Ukrainian].
12. O. Pavlenko: Roadmap for AIC reforms. Retrieved from <http://agroconf.org/content/o-pavlenko-dorozhnya-karta-reform-apk> [in Ukrainian].
13. The law of Ukraine "About credit unions". Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2908-14> [in Ukrainian].
14. Nazarenko, M. Credit unions: Is there a chance of agrarians survival?. Retrieved from <http://soc-portal.info/2015/04/21/kreditni-spilki-chi-ye-shans-na-vizhivannya-agrariyiv.html> [in Ukrainian].
15. The State of Food and Agriculture. Innovation in family farming. Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-i4040e.pdf> [in English].
16. Ukrainian seed import reaches 70% of total seeds – expert. Retrieved from <http://economics.unian.net/rus/news/155626-import-semyan-v-ukrainu-dostig-70-ot-obschego-kolichestva-posevnogo-materiala-ekspert.html> [in Russian].
17. Moldavan, L.V., Shubravska, O.V. (2015). Investment priorities in the sphere of development of Ukraine's agriindustrial production and mechanisms of their realization. *Economy of Ukraine*, 4, 78–87 [in Ukrainian].